

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
5. Журнал «Indigo. Психологія». – 2011. – № 29. – с. 25.
6. Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Авиценум, 2006. – 340 с.
7. Ярославцева И.В. К вопросу о психологическом механизме депривированного развития / И.В. Ярославцева // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Психология». – 2012. – № 1. – Ч. 1. – С. 93–100.
8. Ярославцева И.В. Психическая депривация: причины появления и механизм развития / И.В. Ярославцева // Сибирский психологический журнал. – 2013. – № 47. – С. 33–40.
9. Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Авиценум, 2006. – 340 с.

ТОМЧУК І. О.,

кандидат юридичних наук, викладач
кримінально-правових дисциплін
(Галицький коледж імені
В'ячеслава Чорновола)

УДК 343. 322

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ВІТЧИЗНЯНИМ ТА ЗАРУБІЖНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

На підставі порівняльної характеристики кримінально-правових норм національного та зарубіжного законодавства, що встановлюють відповідальність за злочини проти національної безпеки, окреслюються основні недоліки вітчизняного законодавства в даній сфері та пропонуються певні зміни до Розділу I Особливої частини КК України.

Ключові слова: національна безпека, злочини проти основ національної безпеки, кримінальне законодавство, відповідальність, конституційний лад, покарання, територіальна цілісність, законодавство зарубіжних країн.

На основании сравнительной характеристики уголовно-правовых норм национального и зарубежного законодательства, устанавливающие ответственность за преступления против национальной безопасности, определяются основные недостатки отечественного законодательства в данной сфере и предлагаются изменения в Раздел I Особенной части УК Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, преступления против основ национальной безопасности, уголовное законодательство, ответственность, конституционный строй, наказание, территориальная целостность, законодательство зарубежных стран.

The article contains comparative analysis of both national and foreign laws dealing with responsibility for crimes against national security. The author has singled out key shortcomings of national legislation in this area and offered some amendments to be introduced into Section I of Criminal Code of Ukraine.

Key words: national security, crimes against national security, criminal law, liability, constitutional order, penalty, territorial integrity, laws of foreign countries.

Вступ. У сучасних умовах одним із головних напрямків кримінально-правової політики України є боротьба зі злочинністю, зокрема, із злочинами проти основ національної безпеки України. До 2014 року вони становили незначний відсоток усієї злочинності України, проте з березня 2014 року спостерігається значна активізація здійснення протиправних діянь у даній сфері (у провадженні слідчих Служби Безпеки України перебувало понад три тисячі кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів проти основ національної безпеки), суспільна небезпечність яких, насамперед, проявляється в тому, що вони можуть завдати значної шкоди конституційному ладу, обороноздатності, незалежності країни. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування будь-якої держави. Особливого значення в цих умовах набуває необхідність пошуку нових шляхів протидії даним злочинам, зокрема кримінально-правових заходів. Тому вважаємо доцільним вивчення зарубіжного досвіду у цьому питанні, що сприятиме виявленню недоліків та здобутків національного законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини проти основ національної безпеки та надасть можливість внесення відповідних змін до даних норм із метою в подальшому їх превенції.

Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки України розглядалися в роботах таких українських вчених як: О.Ф. Бантишев, І.В. Діордіца, В.А. Ліпкан, В.К. Матвійчук, Л.В. Мошняга, В.О. Навроцький, М.М. Пендюра, О.С. Сотула, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.В. Шамара, А.М. Шульга та інших. Проте порівняння норм зарубіжного і вітчизняного кримінального законодавства практично не проводилося.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є пошук можливих шляхів вдосконалення кримінального законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, враховуючи ті суспільно-політичні процеси, що на даний час відбуваються в державі та позитивний досвід зарубіжних країн в даній сфері.

Результати дослідження. Спершу слід зазначити, що правовою підставою криміналізації більшості злочинних дій проти основ національної безпеки (Розділі I Особливої частини КК України (ст.ст. 109–114-1)) є ч. 2, 3 ст. 5 Конституції України, відповідно до яких право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові, та ніхто не може узурпувати державну владу. Крім того, ч. 3 ст. 2 Конституції України визначає, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою [1]. Основами національної безпеки виступають конституційний лад, державний суверенітет та територіальна цілісність, належне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, сукупність яких й утворює родовий об'єкт відповідних злочинів. Проте, на нашу думку, злочини проти основ національної безпеки посягають не тільки на державну безпеку, а й на національну безпеку загалом, яка відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства [2].

Реалії сьогодення надали підстави для внесення ряду змін стосовно покарання за злочини проти основ національної безпеки України, а також криміналізації фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України) та перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України). Проте цього, вважаємо, є не достатньо.

Так, лише диспозиції ст. ст. 109, 110 КК України, що мають назву відповідно: «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» та «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України» передбачають кримінальну відповідальність не лише за вчинення вищевказаних дій, але і за публічні заклики до таких дій, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Крім того, ч. 1 ст. 109 КК України передбачає відповідальність за змову про вчинення таких дій, тобто даний злочин вважається закінченим на стадії готування до нього, що, на нашу думку, є позитивним моментом у попередженні даних злочинів. Такі ж

дії пропонуємо передбачити злочинними і в ст. 110 КК України, адже криміналізація такої змови дасть новий поштовх в подальшій превенції таких злочинів. Крім того, враховуючи протягом останнього року постійну загрозу національній безпеці України у всіх її сферах, потрібним кроком вбачається встановлення відповідальності за публічні заклики до усіх інших злочинів проти основ національної безпеки.

Аналізуючи кримінальне законодавство країн пострадянського простору, слід зазначити, що КК України передбачає відповідальність лише за захоплення державної влади (ст. 109 КК України), тоді як КК Азербайджанської Республіки (ст. 278) ще й за насильницьке її утримання [3]. Відповідальність за такі дії передбачена у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі. Вважаємо, такий досвід доцільно було б перейняти з метою попередження таких злочинних проявів на теренах України та передбачити кримінальну відповідальність за незаконне утримання державної влади посадовою особою, що є представником влади, у разі закінчення строку дії її повноважень, доповнивши, таким чином, диспозицію ч. 1 ст. 109 КК України.

Проаналізувавши статті КК Грузії, які передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, варто зауважити, що вони криміналізують більше діянь, ніж відповідні статті КК України та передбачають більш суворе покарання за зміну меж території держави. Зокрема, ст. 308 КК Грузії передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років за дії, спрямовані на передачу іноземній державі усієї або частини території Грузії, ст. 309 – у виді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років за укладання антиконституційних угод чи ведення антиконституційних переговорів, ст. 316 КК – у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років за незаконне захоплення військового керівництва. На відміну від ст. 112 КК України, яка встановлює відповідальність за посягання лише на життя вказаних у статті осіб, ст. 325 КК Грузії захищає більш широке коло прав і законних інтересів, а саме життя, здоров'я та власність не лише вказаних політичних посадових осіб, але й членів їх сімей. Водночас ст. 317 КК Грузії охоплює публічні заклики лише до насильницької зміни конституційного ладу або повалення державної влади, тобто ті дії, які в КК України передбачені у ст. 109 і не містить публічних закликів до дій, які в Україні передбачені ст. 110, тобто заклики до посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави.

Варто зауважити, що криміналізація державної зради передбачається статтею 307 КК Грузії, при цьому поняття «державної зради» включає в себе: порушення територіальної цілісності Грузії (ст. 308), укладення антиконституційних договорів (ст. 309), посягання на внутрішню безпеку (ст. 310), вступ на службу в іноземній розвідці (ст. 311), посягання на обороноздатність Грузії (ст. 312), передача відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 313), шпигунство (ст. 314), заколот з метою насильницької зміни конституційного ладу Грузії (ст. 315), диверсія (ст. 318). Тобто, КК Грузії порівняно з КК України кваліфікує значно більше діянь як державну зраду [4].

КК Литовської Республіки містить ряд специфічних статей, аналогів яким ми не зустрічали у інших досліджуваних кодексах. Так, КК Республіки Литва передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк до п'яти років за таке діяння, як колабораціонізм (ст. 120), караність за яке є відсутньою у інших кодексах. Згідно КК Республіки Литва колабораціонізмом є сприяння структурам незаконної влади у встановленні окупації або анексії, придушенні спротиву жителів Литви або наданні іншої допомоги. Відповідальність передбачена також за зловживання офіційними повноваженнями керівництвом Литви при підтримці відносин з іноземними державами або громадськими організаціями, якщо така поведінка не відповідала інтересам Литовської Республіки і призвела або могла призвести до великих втрат (ст. 123) [5].

КК Польщі, окрім тих діянь, які також є караними в КК України, встановлює кримінальну відповідальність за ряд інших злочинів. Зокрема, передбачене покарання за вчинення дій, спрямованих на завдання шкоди Республіці особою, яка уповноважена виступати від імені даної Республіки у відносинах з правлінням іноземної держави або іноземною органі-

зацією (ст. 129), за що передбачається відповідальність у виді позбавлення волі на строк від 1 до 10 років. Аналогічне покарання передбачається за надання послуг розвідки Республіці Польща, якщо при цьому відбулось введення в оману польського державного органу шляхом приховування справжніх або повідомлення неправдивих свідчень, що мають суттєве значення для Республіки Польща (ст. 132). Також встановлено відповідальність для особи, яка публічно ображає Націю або Республіку Польща, у виді позбавлення волі на строк до трьох років (ст. 133) [6].

Беручи до уваги досвід Польщі, пропонуємо також встановити відповідальність за такі дії, як публічна образа будь-якою особою нації або держави Україна та передбачити покарання за нього у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Адже в умовах сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні та наявності багатьох чинників, які сприяють нівелюванню національної свідомості українців та підсиленню сепаративних переконань, необхідно мінімізувати вчинення таких дій. Тому, вважаємо, що криміналізація таких дій виконає превентивну функцію.

Злочини проти основ національної безпеки в КК Німеччини розміщені в Главі 1 Розділу 1 та передбачають відповідальність за значну кількість діянь, таких як готування та підбурювання до агресивної війни (§ 80), державна зрада Федерації та землі, готування до державної зради (§ 81–83), продовження діяльності партії, визнаної неконституційною (§ 84), розповсюдження пропагандистських матеріалів такою (§ 86). Встановлено також відповідальність за публічну образу федерального Президента (§ 90), державних символів (§ 90a) та конституційних органів (§ 90b). Зрадою країні даний КК визначає розголошення державної таємниці іноземній державі, за що передбачається покарання у виді позбавлення волі строком до 1 року. Варто зауважити, що за аналогічне діяння КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі строком від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Проте, в свою чергу, КК Німеччини передбачає більш суворе покарання за дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності та конституційного порядку у виді позбавлення волі на строк більше десяти років. Тоді, як КК України за аналогічні діяння встановлює максимальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк до десяти років [7].

Проаналізувавши кримінальні кодекси ряду зарубіжних країн, ми можемо дійти висновку, що вітчизняному законодавцю не варто звертати увагу на всі положення зарубіжного кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, невідомі для КК України, адже не всі є для нас прийнятними. Рекомендувати можна лише деякі з них.

Зокрема, доцільним вбачається внесення змін до ст. 109 КК України стосовно заміни поняття «наси́льницької» зміни конституційного ладу України чи «захоплення» державної влади в Україні на незаконну зміну конституційного ладу України чи незаконне здобуття державної влади із внесенням відповідних змін до ч. 1 ст. 109 КК України. Саме таке формулювання спостерігалось нами в усіх досліджуваних кодексах зарубіжних країн. Доцільність даних змін вбачається і в тому, що поняття «повалення» та «захоплення» за своєю сутністю при їх практичній реалізації є насильницькими, тому в ст. 109 Кримінального Кодексу України простежується некоректна позиція законодавця при законодавчому врегулюванні питання про кримінально-правову охорону конституційного ладу та державної влади України. Ми погоджуємося із С.О. Діордіцею, що даний злочин може також вчинюватись і ненасильницькими діями [8]. Наприклад, референдуми ДНР і ЛНР щодо незалежності даних псевдо-республік. Референдум не кваліфікується як насильницька дія, отже державна влада на даних територіях «ненасильницьким чином» перейшла до самопроголошених керівників. Саме тому існує необхідність у криміналізації таких дій і без застосування насильства.

Стосовно дій, вчинених з метою зміни меж території України, то під ними потрібно розуміти будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Прикладами вказаних дій можуть бути призначення всеукраїнського

референдуму з даного питання не Верховною Радою України, а іншим державним органом чи службовою особою, або призначення місцевого референдуму чи проведення з даного питання опитування населення, проголошення певної адміністративно-територіальної одиниці України суверенною державою тощо. Такими, вважаємо, референдуми, які були проведені псевдо-республіками ЛНР та ДНР щодо надання державної самостійності даним утворенням. Аналізуючи диспозицію статті 110 КК України, варто зауважити, що законодавець не вважає суспільно небезпечною бездіяльність, яка може призвести до зміни меж території або державного кордону України. З огляду на реальну політичну ситуацію в Україні та події останніх років, вважаємо, що є необхідність у встановленні кримінальної відповідальності за діяння, тобто, дію та бездіяльність, які спрямовані або можуть мати наслідком зміни меж території або державного кордону України. При цьому кримінально каранюю вона буде лише за умови, якщо була вчинена представником вищих органів державної влади, та мала або могла мати наслідком незаконну зміну меж території або державного кордону. Відповідальність за такий вид бездіяльності варто було б передбачити в окремій частині ст. 110 КК України. Щодо покарання за даний злочин (ч. 1 ст. 110 КК України) – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, то вважаємо його недостатньо суворим. Враховуючи досвід зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччина (§ 81 КК ФРН) [7], Королівства Нідерланди (ст. 93 КК Нідерландів) [9], де за аналогічні злочини передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, та ряду інших держав (Литви, Грузії), які передбачають більш суворе покарання за такі дії, порівняно з КК України, про що було вже зазначено, пропонуємо передбачити покарання за такі дії у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо такі дії призвели до загибелі людей – довічне позбавлення волі. Так як упродовж останнього року в Україні відбулось чимало посягань на територіальну цілісність держави, такий превентивний захід, вважаємо, є гострою необхідністю.

Щодо злочину «Державна зрада» (ст. 111 КК України), то його об'єктивна сторона проявляється в трьох формах: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Слід зазначити, що перехід на бік ворога у воєнний час або в період збройного конфлікту – це свідомо умисна допомога ворогові України під час війни чи збройного конфлікту, яка може проявлятися у добровільній здачі в полон, вступі до війська ворога, участі у військових формуваннях ворога, а також у видачі ворогові відомостей, що не містять державної чи військової таємниці, вчинені з метою сприяти ворогові у війні з Україною. При цьому готування до переходу чи спроба перейти на бік ворога утворюють готування чи замах на цей злочин.

Дослідивши кримінальне законодавство ряду зарубіжних країн слід зазначити, що кримінальна відповідальність у них передбачена не лише за державну зраду, але і за готування до державної зради. Для прикладу, § 83 КК ФРН [7]. Вважаємо необхідним передбачити відповідні зміни і до ст. 111 КК України. Аргументуємо їх доцільність тим, що враховуючи теперішню ситуацію збройного конфлікту на сході України, покарання за готування до злочину «державна зрада» відповідно до ч. 2 ст. 68 КК України можливе лише у розмірі не більше максимального строку найбільш суворого покарання, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 111 КК України, тобто не більше ніж 7,5 року, що є, на нашу думку, недостатньо суворим. Таким чином, зробивши усічений склад злочину, призначення покарання за такі дії буде можливим у межах санкції ч. 1 ст. 111 КК України, тобто на строк позбавлення волі від дванадцяти до п'ятнадцяти років.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, з метою протидії даним злочинам, вважаємо доцільним внести наступні зміни до Розділу I Особливої частини КК України:

1. Замінити поняття «насильницької» зміни конституційного ладу України чи «захоплення» державної влади в Україні на незаконну зміну конституційного ладу України чи незаконне здобуття державної влади в Україні із внесенням відповідних змін до ч. 1 ст. 109 КК України та назви статті «Дії, спрямовані на незаконну зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»;

2. Доповнити ч. 1 ст. 109 КК такого змісту: « ..., а також незаконне утримання державної влади посадовою особою, що є представником влади, у разі закінчення строку дії її повноважень»;
3. Передбачити кримінальну відповідальність за змову про вчинення умисних дій, вчинених з метою зміни меж території України або державного кордону України в ч. 1 ст. 110 КК України;
4. Кримінально караною слід визначити «бездіяльність посадових осіб органів державної влади, що мала або могла мати наслідком незаконну зміну меж території або державного кордону» та передбачити відповідні зміни в окремій частині статті 110 КК України;
5. Встановити кримінальну відповідальність за публічні заклики до злочинів, передбачених ст. ст. 111, 112, 113, 114-1 КК України;
6. Передбачити більш суворе покарання за ч. 1 ст. 110 КК України – у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо такі дії призвели до загибелі людей – довічне позбавлення волі.
7. Доповнити диспозицію ч. 1 ст. 111 КК України таким чином: «..., а також готування до злочину державна зрада»;
8. Встановити відповідальність за публічну образу будь-якою особою Нації або держави України в окремій статті Розділу I Особливої КК України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 1 лютого 2011 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Видавництво «Парус-Друк», 2011.
2. «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 черв. 2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 дек. 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242908&subID>.
4. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З.К. Бигвава. Вступ. статья к. ю. н., доц. В.И. Михайлова. Обзорн. статья д. ю. н., проф. О. Гамкредидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
5. Уголовный кодекс Литовской Республики – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/>.
6. Уголовный кодекс Республики Польша от 06 июня. 1997 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/>
7. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 524 с.
8. Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Діордіца – Київ, 2008. – 23 с.
9. Уголовный кодекс Голландии от 03.03.1881р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242430>.

